

ПОЛА ВЕКА УСТАВА
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ
РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ИЗ 1974.
– ИЗМЕЂУ МИТОВА И ПРОШЛОСТИ

Приредили
Мијодраг Радојевић Петар Матић
Владан Станковић

ПОЛА ВЕКА УСТАВА
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИЗ 1974. – ИЗМЕЋУ МИТОВА И ПРОШЛОСТИ

Издавач

Институт за политичке студије, Београд

За издавача

Др Миша Стојадиновић, научни саветник
директор, Институт за политичке студије, Београд

Уредници

др Мијодраг Радојевић, др Петар Матић и др Владан Станковић

https://doi.org/10.18485/ips_ustav_1974_50g.2025

Институт за политичке студије, Београд

Рецензенти

Проф. др Слободан Антонић, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд

Проф. др Владимир Ђурић, научни саветник, Институт за упоредно право, Београд

Проф. др Дејан Миленковић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Др Тијана Перић Дилигенски, виши научни сарадник,

Институт за политичке студије, Београд

Програмски савет

Академик проф. др Коста Чавошки, Српска академија наука и уметности

Емеритус проф. др Силво Деветак, Правни факултет Универзитета у Љубљани

Проф. др Сергеј Флере, Универзитет у Марибору

Проф. др Горан Марковић, Правни факултет у Источном Сарајеву

Проф. др Јелена Трајковска Христовска, Правни факултет „Јустинијан Први“, Скопље

Доц. др Јосип Михаљевић, Хрватски институт за повијест, Загреб

Др Џенита Сараџ-Рујанац, виша научна сарадница, Институт за историју

Универзитета у Сарајеву

Проф. др Драгољуб Поповић, адвокат, Београд

Проф. др Јовица Тркуља, Правни факултет Универзитета у Београду

Проф. др Владан Петров, Правни факултет Универзитета у Београду

Проф. др Милан Јовановић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Проф. др Слободан Самарџић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Проф. др Маја Настић, Правни факултет Универзитета у Нишу

Извршни уредници

Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић

ISBN: 978-86-7419-418-8

Владимир Микић*

Институт за упоредно право, Београд

САДРЖИНА УСТАВА СФРЈ ИЗ 1974. ГОДИНЕ У ПОРЕЂЕЊУ СА УСТАВИМА ДРУГИХ СОЦИЈАЛИСТИЧКИХ И КОМУНИСТИЧКИХ ДРЖАВА

Сажетак

Предмет рада је историјско-упоредноправна анализа Устава СФРЈ из 1974. године у односу према уставима близу двадесет социјалистичких и комунистичких земаља који су били на снази у време усвајања последњег југословенског устава. Врши се поређење на плану питања државног уређења и организације власти, титулара суверености, уставног положаја једине дозвољене политичке партије, формално зајемчених основних права и слобода, те структуре, систематике и текстуалног обима устава. Као једна од аутентичних особина докумената који су производ социјалистичке уставности, анализиран је и опсег продора идеолошких матрица у устав. Циљ рада састоји се у проналажењу сличности и значајнијих разлика између Устава из 1974. године и репрезентативних устава земаља заснованих на сличним идеолошко-политичким темељима, од Совјетског Савеза, Кине и Кубе, преко социјалистичких држава Источне Европе, до одабраних азијских и афричких социјалистичких земаља.

Кључне речи: Устав СФРЈ из 1974. године, југословенска уставност, социјалистичка уставност, комунистичка уставност.

* Имејл адреса: v.mikic@iup.rs, mikic.vlada@gmail.com; ORCID: 0009-0001-8706-4175.

УВОД

У време усвајања Устава СФРЈ из 1974. године (у даљем тексту: Устав СФРЈ) у свету је постојало још 20 социјалистичких (комунистичких) земаља. Свака од њих у том је тренутку имала кодификовани устав. Предмет овог рада је анализа ових докумената у контексту поређења њихове садржине са Уставом СФРЈ.

Све ове уставе одликују извесна заједничка својства. Међу првима је оно које се односи на одсуство истински зајемчених људских права и основних слобода, али и кредитбилних демократских процедура и вишестраначја. То је очекивано, с обзиром на историјски утврђену чињеницу да је социјалистичка уставност почивала „на принципима и вредностима непознатим либерално-демократској уставности” (Петров 2022, 71), као што ни у поретку југословенске социјалистичке уставности „није било места за институције владавине права и цивилног друштва” (Радојевић 2004, 22).

Неки од анализираних устава били су у часу усвајања Устава СФРЈ на снази и више деценија (Устав Савеза Совјетских Социјалистичких Република; у даљем тексту: Устав СССР из 1936, Устав Народне Републике Албаније из 1946, Устав Демократске Републике Немачке (у даљем тексту: ДРН) из 1949, Устав Индије из 1949, Устав Народне Републике Мађарске из 1949, Устав Народне Републике Пољске из 1952, Устав Народне Републике Кине из 1954), неки тек нешто више од 10 година (Устав Алжира из 1963 и Устав Социјалистичке Републике Румуније из 1965), а поједини су били релативно недавно усвојени (Устав Чехословачке Социјалистичке Републике из 1968, Устав Народне Републике Конго из 1969, Устав Народне Републике Бугарске из 1971; Устав Бангладеша из 1972, Устав Северне Кореје из 1972, Устав Сирије из 1973 и Устав Социјалистичке Републике Бурманска Унија (у даљем тексту: Бурма) од 3. јануара 1974). Занимљиво је да су, више од пола столећа касније, и даље на снази Устави Бангладеша и Индије.

У раду су, на првом месту, утврђене заједничке (опште) карактеристике устава социјалистичких и комунистичких

држава. Следи целина посвећена испитивању структуре јавних власти, али и вишеструки облици уписа експлицитне идеолошке, а тиме и ванправне, материје у устав. Уставним одредбама изричито и недвосмислено је установљен једнопартијски модел као темељ организовања државе. Закључном делу рада претходи набрајање посебних облика продора идеологије у текстове највиших правних аката социјалистичких и комунистичких држава који су били на снази у фебруару 1974. године, периоду када је социјалистичка Југославија „добила” свој последњи устав.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКИХ И КОМУНИСТИЧКИХ УСТАВА

Најупадљивија разлика између анализираних устава и Устава СФРЈ садржана је у обиму њиховог текста. Наиме, социјалистичке уставе одликују релативно кратке реченице и, иначе, њихови су текстови краћи од текста Устава СФРЈ (са познатим изузетком Устава Индије). Значајан број анализираних устава у себи садржи извесне „позајмице” од старијих, у идеолошком и политичком смислу узорних примера. Тако је Устав Албаније из 1946. „потпуна копија” свог југословенског „вршњака” (Устава Федеративне Народне Републике Југославије из 1963; у даљем тексту: Устав ФНРЈ) (Фира 1971, 48), а Устав Бугарске из 1971. писан је „под утицајем совјетских устава” (Tsekov 2023, 215). Механичко преузимање „готових” решења указује на то да наведени устави нису израђивани у вакууму, а Устав СССР у том смислу верни је водич свим недовољно аутентичним или смелим уставописцима. У извесном је смислу и „југословенски систем готово независних република (...) одражавао 'етнофедерализам' Совјетског Савеза” (Hayden 1992, 4), као једну од његових усмеравајућих идеја.

Кад је реч о текстуалном обиму устава, најопсежнији је Устав Индије (који, уз 395 чланова, садржи и 12 опсежних анекса), након чега следи Устав Бурме (преко 200 чланова),

те устави: Бангладеша, Бугарске, ДРН, Северне Кореје, Сирије и СССР (око 150 чланова), односно Румуније (око 120 чланова). Упркос последицама прећутног „такмичења” у идеолошкој реторици које су их красиле, има и релативно сажетих устава, који имају 100 или мање чланова (Албанија, Алжир, Кина, Конго, Мађарска и Пољска). Најобимније су *преамбуле* устава Алжира и Сирије (више од 800 речи на француском односно енглеском језику), Кине (преко 600 речи на енглеском), Бурме (више од 400), Бугарска (око 300), Бангладеша и Мађарске (око 200). Са нешто мало мање од 250 речи, преамбула Устава СФРЈ јавља се као једна од сажетијих.

Разуме се, о државном уређењу сви анализирани устави упућују исту поруку: међу социјалистичким (комунистичким) државама нема монархија; све су републике. Уз то, неке од њих су и изричито *секуларне*,¹ при чему је верским организацијама забрањено да своју улогу „злоупотребљавају у политичке сврхе”.² Ипак, одступања постоје. Наиме, алжирска држава „стиче своју суштинску духовну снагу из Ислама”,³ „Ислам је религија државе”,⁴ а кандидат за функцију председника републике мора да буде муслиман.⁵ Устав СФРЈ не изјашњава се о питању секуларизма или функционисања верских организација (цркава).

Формално демократски карактер социјалистичке (комунистичке) државе утиснут је у њену дефиницију (у свом идеологизованом облику).⁶ Слично решење прописано је одредбом чл. 1 Устава СФРЈ, па је Југославија „савезна држава као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република, као и социјалистичких аутономних покрајина”. Држава се посвећује „постојаном ширењу демократије” и одликује је „социјалистички

1 Члан 16. став 2. Устава Албаније (у даљем тексту: Албанија 16.2), Бангладеш Преамбула 2 и чл. 12 Устава, Бугарска 53.2, ДРН 43.1, Мађарска 54.2, Пољска 70.2, Румунија 30.2.

2 Албанија 16.4 (веома слично: Бангладеш 12 т. „ц”, Бурма 156 т. „ц”, ДРН 41.2).

3 Алжир Преамбула, став 9 (у даљем тексту: Преамбула 9) (веома слично: Бангладеш 3).

4 Алжир 3.

5 Алжир 39.3, Сирија 3.1.

6 Алжир 1 (слично: 10), Бугарска Преамбула 3, ДРН 1, Пољска 1.1, Сирија 1.1.

демократизам”⁷ (у Југославији то је „самоуправни демократизам” – ст. 5 Поглавља IX Уводног дела), а државне власти старају се о „напредовању демократије”.⁸

У уставима се наводе и: „народна демократија”,⁹ те „социјалистичка демократија” као „основ државне структуре”,¹⁰ а циљ државе је „изградња социјалистичког демократског друштвеног поретка”,¹¹ док се народима удруженим у заједничку државу јемче „демократска права”.¹² Према једном посебно сликовитом решењу, „природно је право родитеља и њихова прва дужност према друштву да децу подижу тако да буду душевно и физички способни у духу демократије”, а школе имају задатак да децу образују тако да расту „у духу праве демократије” (*eine echte Demokratie*).¹³ Демократија се у социјалистичким уставима појављује и у разним другим облицима.¹⁴ С друге стране, у преамбули Устава СФРЈ појављује се израз „развитак социјалистичких самоуправних демократских односа”, а у Уводном делу („Основна начела”), атрибут „демократски” или реч „демократизам” јављају се чак 14 пута. Сама југословенска држава дефинисана је, *inter alia*, као „социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности” (члан 1), а исто решење преписано је у садржину дефиниција њених саставних делова – социјалистичких република (члан 3) и социјалистичких аутономних покрајина (члан 4).

7 Бугарска 4.1 т. 1 и чл. 5.

8 ДРН 3.5.

9 Мађарска Преамбула 1.

10 Бурма 7; Држава Чехословачка, као и њене чланице (али и политички систем и савезне државе и њених чланица), засноване су на „социјалној демократији” (Чехословачка 2.1).

11 Бурма Преамбула 9.

12 Чехословачка Преамбула 6.

13 ДРН 31.1 и 37.2.

14 Примери су следећи: начело „народне демократије” (Сирија Преамбула 7), „народна демократска диктатура, систем демократске диктатуре – нова демократија” (Кина Преамбула 1), „широк демократски уједињени фронт, састављен од демократских класа, демократских странака и група” (*Ibid*, 4), „демократски напредак” (Мађарска, Преамбула 1); забрањено је – и законом кажњиво – „свако удружење фашистичке или антидемократске природе” (Румунија 29.2); грађани се не могу служити својим уставним правима у циљу промене уставног уређења „у недемократске сврхе” (Албанија 34.1),

ОРГАНИЗАЦИЈА ВЛАСТИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ И КОМУНИСТИЧКИМ УСТАВИМА

Када је реч о организацији власти у социјалистичким и комунистичким уставима који су били на снази у време усвајања Устава СФРЈ, упадљиво је да је први поменути државни орган – представничко тело (парламент),¹⁵ као што је случај са Савезном скупштином СФРЈ (чл. 282–312. Устава). Изузетак представљају устави у којима је прва поменута грана власти – извршна власт.¹⁶ Налик решењу из члана 282. Устава СФРЈ, представничко тело је највиши орган државне власти,¹⁷ који „изражава народну вољу”,¹⁸ „највиши [је] говорник воље радног народа” и „изражава суверена права нације”,¹⁹ а припадају му сва права државне власти која нису поверена другим органима, а „који су одговорни” парламенту.²⁰

У „основне принципе” државе убраја се „јединство власти”,²¹ па се, сходно поставци начела која стоје иза наведеног модела, промовише „скупштински систем”²² (наслов 8. поглавља Главе II Устава СФРЈ је: „Скупштински систем”). Тако, „органи државне власти на различитим нивоима поступаће у складу са социјалистичким демократским праксама које укључују узајамно обавештавање [и саветовање]”, те „колективно лидерство” и колективно одлучивање.²³ Ипак, по правилу је улога представничког тела (ако *стварно* тако можемо да назовемо ову институцију) нарочито наглашена.

15 Албанија 37–52, Алжир 27–38, Бугарска 66–89, Бурма 41–63, ДРН 50–70, Кина 21–38, Мађарска 10–21, Пољска 15–24, Северна Кореја 73–88, Сирија 50–82, СССР 30–56, Чехословачка 29–59.

16 Бангладеш 48–54, Индија 52–89.

17 Албанија 37, Бугарска 66.1, Бурма 41, ДРН 50, Кина 51, Мађарска 10.1, Пољска 15.1, Румунија 4 и 42, Северна Кореја 73.1, СССР 30 и 57, Чехословачка 29.1.

18 Алжир 28, Бугарска 66.1.

19 Пољска 15.2.

20 СССР 31 (слично: Бурма 13 и 44–45).

21 Бугарска 5.

22 Румунија 4.

23 Бурма 14.

Ово тело, „проистекло из суверености народа, врши сва права и уређује организацију, правце и услове државне власти”,²⁴ а под „управљањем и контролом” парламента, „сви други државни органи врше своје дужности”.²⁵ Налик томе, парламент „врши контролу над радом других органа државне власти и управе”.²⁶ За свој рад народни представници одговорни су народу²⁷ и опозиви су (вољом народа, односно грађана),²⁸ а сваки од њих „поступа у складу са жељама народа”.²⁹ Према једној обухватнијој поставци, „сви органи државе морају да се заснивају на народним масама и да са њима одржавају константан однос, слушају њихова мишљења и прихватају њихов надзор”.³⁰

Представничко тело себи бира уже колегијално руковођачко тело,³¹ које сазива седнице парламента³² и расписује ванредне парламентарне изборе,³³ те потврђује закључене међународне уговоре,³⁴ врши именовања дипломатских представника у иностранству и додељује акредитиве страним дипломатским представницима.³⁵ Парламент има специјалне оружане снаге, којима руководи његов председник, а оне су једине овлашћене да уђу у зграду парламента.³⁶ Према једном решењу, председавајући парламента је „друга личност државе” (*le second personnage de l'État*).³⁷

24 Мађарска 10.2.

25 Румунија 4.

26 Пољска 15.3.

27 Албанија 3.3, Мађарска 2.2, Пољска 2.2, Северна Кореја 8.2.

28 Албанија 3.3, Бугарска 7.1, Бурма 15 т. „б”, 155 т. „ц” и 187, Мађарска 62.3, Пољска 2.2 и 88, Румунија 25.

29 Бурма 16.

30 Кина 17.

31 Бурма 53, ДРН 57, Кина 26, Северна Кореја 85, СССР 49 и 61, Чехословачка 54 и 56.

32 Албанија 53 и 54 т. 1, Мађарска 12.4 и 18.3, Северна Кореја 87 т. 4, СССР 49 т. „а”, Чехословачка 58–59.

33 Албанија 53 и 54 т. 1; СССР т. „в”, Чехословачка 58–59.

34 Албанија 54 т. 8, Мађарска 20.1 т. „г”.

35 Албанија 54 т. 9–10.

36 Сирија 69.2.

37 Алжир 34.

Савезна скупштина СФРЈ има (тек једног) председника „и једног или више потпредседника” (члан 309. став 1. Устава), а његова (њихова) овлашћења готово да су протоколарне врсте, па нема говора о контурама утицајног президијума, које се назире у поменутих упоредних примерима.

Извршна власт је, природно, у рукама владе³⁸ (Савезно извршно веће у СФРЈ, према чл. 346–362. Устава), односно председника републике³⁹ (и потпредседника),⁴⁰ при чему се једино у СФРЈ јављају и *инокосни* и *колеktivни шеф државе*. Тако, СФРЈ има председника републике (чл. 333–345. Устава), али и деветочлано „Председништво СФРЈ” (чл. 313–332), на чијем су челу председник и потпредседник Председништва (члан 327. став 1). Ноторном формулацијом из члана 333. став 2, Устав је пружио Скупштини СФРЈ *моућност* да изабере тадашњег шефа државе (поменутог именом и надимком) за председника републике „без ограничења трајања мандата”.

Судској власти номинално је зајемчена независност,⁴¹ баш као и одредбом члана 219. Устава СФРЈ. Према једном моделу, судови раде само на основу закона,⁴² док по другом – супротном и *реалнијем* – судије „се потчињавају (...) и интересима социјалистичке револуције”.⁴³ Налик томе, „судови снаже социјалистичку законитост” и носиоци су образовно-васпитног процеса као чији се адресат јављају грађани.⁴⁴ Они „штите социјалистички систем”,⁴⁵ као што се и јавно тужилаштво „стара о очувању законитости, одбрани социјалистичког поретка”, те „законитих интереса

38 Албанија 57.1, Бангладеш 55, Бугарска 98, Бурма 68 и 83, ДРН 91–108, Индија 52–75, Кина 39–52, Мађ 22–28, Пољска 30, Румунија 71–85, Северна Кореја 100, Сирија 115, СССР 64, Чехословачка 60–85.

39 Алжир 39.1, Бангладеш 48.2, Северна Кореја 89, Сирија 83.

40 Индија 63–69, Кина 43, Конго 38, Северна Кореја 99, Сирија 88.

41 Албанија 76.1, Бангладеш 22, Индија 50, Пољска 52, Сирија 131 и 133.

42 Албанија 77.

43 Алжир 62.1.

44 Они „васпитавају грађане у духу посвећености домовини и социјалистичком раду”, али и „радној дисциплини” (Бугарска 125.2).

45 Румунија 102.

и права социјалистичких организација”.⁴⁶ „Судови су чувари политичког и друштвеног система” тако што „штите достигнућа пољског радног народа, старају се о очувању народне владавине права (*pravorządność ludowa*)”⁴⁷ и „штите права радника, сељака и социјалистичког система”.⁴⁸ Поред Устава и закона, југословенски судови суде и на основу „самоуправних општих аката” (члан 219. Устава СФРЈ).

За разлику од система у којима постоји уставни суд⁴⁹ (као у Југославији, према чл. 375–396. Устава СФРЈ), најважнију уставносудску функцију врши Президијум парламента, који „може да укине или измени све указе, уредбе или одлуке донете од стране власти, ако су оне у супротности са Уставом, или ако се њима угрожавају интереси радног народа”.⁵⁰ У уставима се помињу и упоредноправно непозната тела, попут: „Савета народних судија”, „Савета народних правобранилаца” и „Савета народних инспектора”,⁵¹ те „радничких савета”,⁵² „народних судова” и „народних тужилаштва”.⁵³

Социјалистичка уставност познаје више модела (*prividних*) титулара суверености. Тако је, формално посматрано, суверен „народ”⁵⁴ или „радни народ”.⁵⁵ Утемељујућа снага уставног поретка је „радничка класа”,⁵⁶ а сви органи државне власти могу да очекују активну сарадњу најширих

46 Румунија 112.

47 Пољска 48.

48 Северна Кореја 136 т. 1.

49 Алжир 63–64, Сирија 139 и даље, Чехословачка 86–101.

50 Мађарска 20.2.

51 Бурма 95–118.

52 ДРН 17.2.

53 Кина 73–84.

54 Албанија 1, Алжир 27, Бугарска 2.1, ДРН 3.1, Кина 2, Конго 2, Румунија 2, 4, Сирија 2.2. „народ” као носилац суверености, је „слободан и господари својом судбином” (Румунија 2).

55 Бурма 1, 4 и 12, Кина 1, Мађарска 2.2, СССР 3, Чехословачка 2.2. То је „радни народ града и села” (Пољска 1.2). Држава „брани слободу и власт мађарског радног народа” (Мађарска Преамбула 1) и њена је улога да „штити достигнућа пољског радног народа” (Пољска 3 т. 1), а закони „изражавају интересе и вољу радног народа” (Пољска 4.1).

56 Мађарска Преамбула 1.

маса народа.⁵⁷ Уз то, држава је „заснована на политичком и идеолошком јединству читавог народа”, а сувереност почива у „радницима, сељацима, војницима и радним интелектуалцима”.⁵⁸ Према једном мешовитом решењу, СССР је „социјалистичка држава радника и сељака”.⁵⁹ Сличне, збуњујуће формулације дозвољавају истовремено постојање више од једног титулара: реч је о „радном народу” и „народу”.⁶⁰ По Уставу СФРЈ, сувереност истовремено припада: *радним људима и народима и народносћима* (став 2. Главе I. Уводног дела), – на нивоу социјалистичких република – *народу* (члан 3), а на нивоу социјалистичких аутономних покрајина – *радним људима и њиховим, народима и народносћима* (члан 4), на нивоу СФРЈ – *народима и народносћима и радним људима и њиховим* (члан 244. став 1), те, на нивоу општина (!) – *народносћима* (члан 248).

ПРОДОР ИДЕОЛОШКОГ САДРЖАЈА У ТЕКСТОВЕ УСТАВА

Донети у окружењу које је одликовала једнопартијска власт, идеолошки уверена у своју историјски утврђену надмоћ над свим опонентима и у одсуству сваког облика аутентичног политичког плурализма, уставни социјалистички држава у значајном су делу били пуки трактати. У термиолошкој матрици која их је обележила убрајају се: социјализам, наратив ослободилачког рата, критика претходног (или претходних) уређења, државни интервенционизам у привреди, истакнута политичка улога радника и забрана изабљивања људи.

Сврха дела уставотворца исцрпљује се, између осталог, у „изградњи земље у складу са начелима социјализма”,⁶¹ а слично је прописано одредбом ставом 1. Главе VIII. Уводног дела Устава СФРЈ. У „темељне циљеве” државе убраја се

57 Пољска 4.2.

58 Северна Кореја 2 и 7.1.

59 СССР 1.

60 Мађарска 2.2 и 10.2, Кина 2 и 1; слично: СССР 1 и 3.

61 Алжир Преамбула 6 (слично: Северна Кореја 13.2).

и „изградња социјалистичке демократије”,⁶² а „независна социјалистичка држава”⁶³ заснована је „на победи социјализма” и она „доприноси развоју социјалистичког и комунистичког друштва”.⁶⁴ У уставима се помињу још и: „социјализам”,⁶⁵ „социјалистички систем”,⁶⁶ „социјалистичко друштво”⁶⁷ (које је „мирно”,⁶⁸ „напредно”⁶⁹ и „срећно”⁷⁰), односно „социјалистички идеали”,⁷¹ „социјалистичка нација” и социјалистичка демократија,⁷² а – у Уставу СФРЈ – ни мање ни више него „норме социјалистичког живота” (члан 10. Главе VIII. Уводног дела). Уставописац констатује да су се стекли „неопходни услови” за „постепен прелазак у социјализам”⁷³ и „потпуну победу социјализма”,⁷⁴ те да је дошло време за „изградњу социјализма и комунизма”,⁷⁵ на основу императива „стваралачке примене марксизма и лењинизма”, али и „стваралачког рада милиона радног народа”.⁷⁶ Југословенски уставописац, у ставу 1. Главе IX. Уводног дела, обећава „проширивање услова за даљи развитак социјалистичког друштва”.

Готово неизоставни чинилац наведене групе устава представља и емотиван осврт на претходне (националне или социјалне ослободилачке) ратове. У њима се помињу: „народно-ослободилачки рат против фашизма и реакције”, који представља „највећу победу маса албанског

62 Алжир 10 т. 3.

63 Северна Кореја 1.

64 Бугарска, Преамбула 6 и члан 4. став 2.

65 Бангладеш Преамбула 2 и члан 8.

66 Бугарска 10.1, Румунија 13 („социјалистички економски систем”: Бангладеш 10 и СССР 4).

67 Бурма 5, Кина Преамбула 3.

68 Бурма Преамбула 6.

69 Бурма Преамбула 6, Кина Преамбула 1.

70 Кина Преамбула 1.

71 Чехословачка Преамбула 2.

72 Румунија 13 и 73.

73 Кина Преамбула 2.

74 Северна Кореја 5.

75 Румунија 73.

76 Северна Кореја 4 и 27.1.

народа”,⁷⁷ „непрестана оружана, психолошку и политичку борбу против агресора” и „окупације [од] колонијалних снага”, а „истребљујући рад вођен од стране француског империјализма” довео је до тога да „милиони мученика животима плате за своју љубав према земљи и слободи”.⁷⁸ Држава „чува наш језик од политике империјалиста и њихових слугу које теже да га униште”.⁷⁹ Као „наследници великих револуционарних традиција, скованих у вековној борби за слободу, (...) народну власт и социјалистичко преуређење друштва”,⁸⁰ грађани „морају да издижу своју ревност против маневара империјалиста и спољних елемената који су противници нашег социјалистичког система”.⁸¹ У уставима се помињу и „историјска борба за национално ослобођење”,⁸² „дуга прошлост потчињавања и поробљавања над народом”,⁸³ „истрајност и неустрашива храброст” народа,⁸⁴ те „велика победа у народној револуцији против империјализма, феудализма и бирократског капитализма”.⁸⁵ Налик томе, у ставу 1. Преамбуле Устава СФРЈ наводи се фаворабилан однос према борби „у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији”.

Социјалистички (комунистички) уставописци нису пропустили прилику да, најчешће у преамбули, изложе критику предсоцијалистичког друштвеног и политичког уређења. Критиковани су „лоши ефекти капиталистичке парламентарне демократије”,⁸⁶ „ненародна власт земљишних велепоседника и већих капиталиста” те „газде и слуге

77 Албанија 2.1.

78 Алжир, Преамбула 1 и 3 (слично: Бангладеш, Преамбула 2).

79 Северна Кореја 46.

80 Бугарска, Преамбула 1.

81 Северна Кореја 71. „када су везе његове националне кохезије попустиле, (...) таласи колонијалног освајања разбили су јединство арапског народа, запосели његову територију и опљачкали његове ресурсе” (Сирија, Преамбула 1).

82 Бангладеш, Преамбула 1.

83 Кина, Преамбула 1.

84 Бурма, Преамбула 2.

85 Кина, Преамбула 1.

86 Бурма, Преамбула 3.

старог поретка”,⁸⁷ односно „опорезивање, остатак старог друштва”,⁸⁸ уз наглашавање да је задатак државе да „сүзбија све издајничке и контрареволюционарне активности” и кажњава њихове виновнике,⁸⁹ пошто је радничка класа је „дошла на власт у борби против господара и слуга бившег режима”.⁹⁰ Држава, даље, штити „власт и слободу” радног народа „од снага које су непријатељске према народу”,⁹¹ јер је „наследила изванредне традиције створене током славне револуционарне борбе против империјалистичких агресора”; на мети су „културална инфилтрација империјализма и тенденција повратка у прошлост” и „начин живота који је заостао из старог друштва”,⁹² а предмет увеличавања је „снага” народних савета развијена као „исход свргавања газди и капиталиста”.⁹³ Уставом СФРЈ критикован је „стари класни поредак заснован на експлоатацији, политичком угњетавању и националној неправедности”, који је „срушен” (став 1. Преамбуле).

Начела привредног система уткана у социјалистичку уставност заснивају се на колективној својини на средствима за производњу⁹⁴ (као што је прописано и одредбом члану 3. став 1. Главе II. Устава СФРЈ), односно на њиховом *йодрушћивљавању*.⁹⁵ У уставима су побројана добра која су у државном власништву⁹⁶ и утврђен је државни монопол над спољном трговином.⁹⁷ Сасвим непосредно речено, „држава управља привредним животом”,⁹⁸ вршећи „општу контролу

87 Мађарска, Преамбула 1.

88 Северна Кореја 33.

89 Кина, 19.1.

90 Мађарска, Преамбула 1.

91 Пољска 3 т. 1.

92 Северна Кореја 3, 37.2 и 38.

93 СССР 2.

94 Албанија 5.1 (слично: Бангладеш 13.1, Бугарска 13.1, Бурма 19, Конго 30, Мађарска 4.1, Румунија 5.1 и 6, СК 18). Држава „брани социјалистичку имовину” (Румунија 13 т. 2).

95 Пољска 7.1 (слично: СССР 4).

96 Бугарска 16.1, Бурма 18, ДРН 25.1, Кина 6, Конго 31, Мађарска 6.1, Пољска 8, Румунија 7, Северна Кореја 19.2, СССР 6.

97 Албанија 5.3, Бугарска 29.2, Пољска 7.2, Румунија 8, Северна Кореја 34.1–2.

98 Албанија 6.1 (слично: Мађарска 5).

над приватним сектором привреде”⁹⁹ и тежећи „стварању државне привреде којом ће управљати радници”.¹⁰⁰ Уз то, „државна својина је виши облик социјалистичке својине”,¹⁰¹ а привредни систем државе, који је „социјалистички”,¹⁰² развија се „као део светског социјалистичког економског система”.¹⁰³ Основу тржишта чини и „усмеравање привредног и друштвеног развоја и усклађивање односа на тржишту друштвеним планирањем на основама самоуправљања” (члан 252. став 1. тачка 6. Устава СФРЈ).

Сасвим у складу са наведеним, зајемчено право на приватну имовину постоји (само) „у сврху задовољавања њихових потреба и потреба њихових породица”.¹⁰⁴ Уз то, „грађани су дужни да чувају и увећавају социјалистичку имовину као неприкосновене основе социјалистичког уређења”.¹⁰⁵ Уставима је *explicite* промовисан модел „планске економије”,¹⁰⁶ а „државни сектор привреде социјалистички сектор, којим управља цео народ” и који је „водећа снага државне привреде”,¹⁰⁷ док је „снага народа сила која управља државном привредом”.¹⁰⁸ Држава „може” да „допусти постојање приватних предузећа ако она не подривају социјалистички привредни систем”.¹⁰⁹ Према нарочито оштро формулисаном решењу, „лица која изврше саботажу или диверзију, нанесу штету друштвеној имовини или јој на други начин нашкоде, биће кажњена свом суровошћу права (*surowością prawa*)”.¹¹⁰ Овим је право

99 Албанија 6.1.

100 Алжир Преамбула 7 т. 1.

101 Бугарска 15.1 (слично: Северна Кореја 19.3).

102 Бугарска 13.1; слично: Бурма Преамбула 8 и чл. 6, Румунија 5.1.

103 Бугарска 13.3 (слично: Чехословачка 4.1 и 10.1).

104 Бугарска 21.1. „Нико не може да се служи својом приватном имовином на штету заједнице” (Албанија 9.1).

105 Бугарска 65.

106 Пољска 3 т. 3, Северна Кореја 31.1, Сирија 13.1, Чехословачка 10.1.

107 Кина 6.

108 Мађарска 4.2.

109 Бурма 20.

110 Пољска 77.2.

појединца на имовину, као и друга основна права, сведено на илузорност и тек (уско одређено) формално признање.

За разлику од власника приватне имовине, *радници* су номинално привилегован слој становништва, баш као што је одредбом став 3. Главе III. Уводног дела Устава СФРЈ утврђен „владајући положај радничке класе у производњи”. Пре свега, „рад је [света]¹¹¹ част и дужност”¹¹², па чак и „основа” државе,¹¹³ а „угледници рада уживају поштовање целе нације”.¹¹⁴ Радничка класа је „водећа класа друштва”,¹¹⁵ док се држава заснива на „радничко-сељачком савезу којег предводи радничка класа”.¹¹⁶ Држава, са своје стране, спроводи „социјалну политику у корист маса, како би подигла животни стандард радника”¹¹⁷ и „еманципује масе вредних сељака и радника и назадних делова народа од свих облика изабљивања”.¹¹⁸ Држава је дефинисана као „социјалистичка држава радног народа града и села, на челу са радничком класом”¹¹⁹ и у њој се примењује принцип: „Свако према способностима, свакоме према његовом раду”.¹²⁰ Ово начело било је декларисано и одредбом чланом 32. Устава ФНРЈ, коју, ипак, „није могуће третирати као правну већ као морално-политичку обавезу” (Фира 1981, 97).

Привреда „обезбеђује да свако добије онакав део исхода производње какав одговара његовом труду”,¹²¹ а у екстремнијем

111 Северна Кореја 69.1.

112 Албанија 22.1 (слично: Бангладеш 20.1, Кина 16, Конго 21, Пољска 14.1, Румунија 5.2, СССР 12.1). „За сваког грађанина је право, дужност и питање части да ради према својим могућностима” (Мађарска 9.2).

113 Мађарска 9.1.

114 Пољска 14.2.

115 Румунија 2.

116 Северна Кореја 2.

117 Алжир Преамбула 7 т. 2.

118 Бангладеш 14.

119 Бугарска 1.1. Изградња система у којем је забрањено експлоатисање неких људи од стране других људи прописана је као државни циљ одредбом члана 10. Устава Бангладеша.

120 Бугарска 32.2, Мађарска 9.4, Пољска 14.3; веома слично („препричано”): Румунија 5.2, Северна Кореја 27.3, СССР 12.2.

121 ДРН 19.2.

случају, уставом је промовисано „начело: „ко не ради неће ни јести”.¹²² С друге стране, народним представницима није допуштена било каква „политичка, привредна или друга активност која би била противна интересима радника”,¹²³ а Међународни дан рада (1. мај) проглашен је државним празником.¹²⁴ Истовремено, уставима је зајемчена *забрана експлоатације* међу људима¹²⁵ („капиталистичка експлоатација”)¹²⁶ и то – ни мање ни више него – „заувек”.¹²⁷ Уставом СФРЈ искључен је „повратак било ког система експлоатације човека” (тачка 1. став 3. Главе II. Уводног дела).

Међу осталим јасним и потпуним идеолошким обрасцима који стоје иза конкретних нормативних решења јављају се одредбе према којима устав „показује пут нашег будућег развоја”¹²⁸, право „одражава вољу радника, сељака и другог радног народа”,¹²⁹ а држава „спроводи диктатуру пролетеријата”¹³⁰ и обезбеђује „укидање привредне, техничке и културалне заосталости”.¹³¹

Уставе карактеришу и други облици својеврсног инаћења са стварношћу. У наслеђе упоредне уставности улазе и следеће тврдње засноване на нагађањима из *нормативног дела* устава (све преузете из тадашњег једног устава: „цео народ учи, а друштвена национална култура цвета и у потпуности се развија”, „држава спроводи начела социјалистичке педагогије и уздиже припаднике новог покољења да постану упорни револуционари који се боре за друштво и народ,

122 СССР 12.1.

123 Мађарска 11.3.

124 ДРН 16.2.

125 Бурма Преамбула став 8. и члан 8, Индија 23–24, Кина Преамбула 1 и члан 4, Мађарска 3 и 7.2, Пољска 58.2, Сирија 13.1, СССР 4. Држава „фаворизује радничке масе да се уједине и организују против експлоатације човека од стране другог човека” (Конго 34).

126 Пољска 10.1. Уз то, држава „ограничава, постепено сужава и укида оне друштвене класе које живе од експлоатације радника и сељака” (члан 3. тачка 4)

127 Румунија 5.2, Северна Кореја 6.

128 Мађарска Преамбула 2.

129 Северна Кореја 17.

130 Северна Кореја 10 (слично: СССР 2).

131 Пољска 3 т. 2.

како би били људи новог комунистичког кова, упућени, врли и здрави”, док „грађани морају добровољно и искрено да учествују у раду и да верно поштују радну дисциплину и радно време”.¹³² Стран и слабо разумљив жаргон, праћен правом уметношћу непрецизности, одлика је и највећег броја одредаба Устава СФРЈ.

СОЦИЈАЛИСТИЧКИ УСТАВОПИСЦИ КАО ПРОТИВНИЦИ ПЛУРАЛИЗМА

Као што је био случај у Југославији у време усвајања Устава СФРЈ, ни друге социјалистичке или комунистичке земље нису допуштале функционисање истински демократског и плуралистичког политичког система. Једина допуштена политичка партија (странка, организација или покрет) имала је *уставом* заштићен, односно ексклузиван положај. У наредним пасусима ово тело биће сумарно називано *партијом*.

Који су механизми којима *партија*, као организована претња слободи удруживања грађана, утиче на свакодневни политички и уставни живот социјалистичке или комунистичке – свакако *недемократске* – државе? На првом месту, партија врши готово неконтролисани, макар и *полупоформалан* утицај на функционисање државе. Сходно томе, *партијском државом* управља *партија*. То је уставом негде јасније, негде прикривеније – признато. Партија „управља свим органима који чине политички систем” (Tsekov 2023, 216), као што је, у Југославији, „Савез комуниста (...) био, фактички, творац” Устава СФРЈ (Николић, 1991, 148), па се „губитком власти” те организације политички систем Југославије „урушио” (Нешковић, 2013, 89). Уставом су креирани „потребни услови за сједињавање (*la fusion*) Комунистичке партије са државом”, од чега је предност имала партија, а не држава (Tsekov 2023, 237). Читав театар политичке активности одвијао се унутар једне организације, која је, као и у Југославији 1974. године, била носилац свих правом допуштених политичких радњи или, чак, замисли.

132 Северна Кореја 35, 39 и 69.2.

Формулације којима се признаје ексклузивитет *једине* партије варирају. Аутор устава препознаје „потребу за партијом-претходницом (*un parti d'avant-garde*) и њену кључну улогу у изради и надзору над политиком нације”, што представља једно од „темељних начела која су определила избор решења уставних проблема”.¹³³ Налик томе, „једино партија, моћан орган подстицања, који своју снагу добија од народа, моћи ће да сломи економске структуре из прошлости”;¹³⁴ она је „водећа политичка снага читавог друштва”¹³⁵ и „водећа странка у друштву и држави”¹³⁶ Према тврдњи аутора једног од анализираних устава, „класични председнички и парламентарни системи не могу да јемче стабилност”, за разлику од „система заснованог на надмоћи сувереног народа и једне партије”.¹³⁷ Изреком, једина партија у земљи „утврђује политику нације и надахњује активности државе”, па чак и „надзире” рад парламента и владе и има право да парламенту предложи престанак мандата посланика. Чак се и председник републике бира на основу предлога партије.¹³⁸ У преамбули Устава Бугарске помиње се „социјалистичка револуција из 1944. године, поведена под руководством Бугарске комунистичке партије”, која је „водећа снага друштва и државе”.¹³⁹ Сличну захвалност уставописци Бурме испољавају „Револуционарном савету Бурманске уније”, који је „преузео одговорност да, као своју историјску мисију, усвоји Бурмански пут у социјализам” и „израдио Устав (...), у складу са жељама народа, након опсежних разговора вођеним са њим”; врло слично, „радни народ” је „чврсто опредељен” да ће „верно пратити вођство” партије.¹⁴⁰

Према експлицитној најави, „држава ће усвојити једнопартијски систем”, при чему је партија „једина политичка

133 Алжир Преамбула 13.

134 Алжир Преамбула 14 т. 5.

135 Румунија 3.

136 Сирија 8.

137 Алжир Преамбула 16.

138 Алжир 23, 24, 30 и 39.2.

139 Бугарска Преамбула 2 и члан 1. став 2.

140 Бурма Преамбула 4–7.

партија и она води државу”,¹⁴¹ пошто „одражава дубоке тежње маса”, „образује их и обавештава” и „води их ка испуњењу њихових тежњи”¹⁴² и то „саветујући се са масовним и класним организацијама образованим под њеним вођством (...) и поштујући њихове жеље, достављаће спискове кандидата” који треба да буду бирани „као народни представници” на изборима за парламент и „народне савете”.¹⁴³ Партија има право да „органима државне власти на различитим нивоима” подноси „предлоге и савете” о „правним питањима, економском планирању, годишњем буџету и другим стварима”.¹⁴⁴ Народ је „предвођен” Партијом¹⁴⁵ и сувереност врши посредством ње, а „у свим органима државне власти представници народа одговорни су пред органима Партије”.¹⁴⁶

Скупа са „радничким масама”, *йарџија* представља „опредељујућу снагу радњи државе и друштва”, при чему је председник партије „председник републике и шеф државе”, којег бира и разрешава партијски Конгрес.¹⁴⁷ Централни комитет *йарџије* има (искључиву) иницијативу за промену Устава,¹⁴⁸ али и право номиновања кандидата за парламент.¹⁴⁹ Према уставу непримереним речима, у *йарџију* се уједињују „најнапреднији и најсавеснији грађани међу радницима, интелектуалцима и другим слојевима радничке класе”, а партија „представља организовану везу са радничком класом, сељаштвом, интелигенцијом и другим категоријама радног народа, окупљајући их у борби за употпуњење изградње социјализма”,¹⁵⁰ док је „прогресивни марш” народа остварио је победу „под вођством” – разуме се – *йарџије*.¹⁵¹

141 Бурма 11.

142 Алжир 25.

143 Бурма 179.

144 Бурма 205.

145 Кина Преамбула 1 и 4.

146 Конго 2 и 4.2.

147 Конго 35–38.

148 Конго 63.1.

149 Румунија 25.4.

150 Румунија 26.1 и 27.2.

151 Сирија Преамбула 3.

Нарочито „инспиративно”, на упоредноправном плану звучи решење према којем су чланови парламента „именовани од стране Фронта националног ослобођења и бирани (...) на основу непосредног, тајног и општег права гласа”,¹⁵² или по којем *једнойаршијска* држава „обезбеђује социјалистичку законитост (*legalitatea socialista*)”.¹⁵³

Наличје одсуства политичког плурализма представљала је изричита уставна забрана успостављања других политичких организација. Тако, није допуштено формирање организација „управљених против социјалистичког система” државе, или оних који „заступају фашистичку или другу недемократску идеологију”.¹⁵⁴ Налик томе, уставом је креиран простор за разбаштињење појединих, потенцијално арбитарно одређених приватних привредних субјеката.¹⁵⁵

ПОСЕБНИ УТИЦАЈИ ИДЕОЛОГИЈЕ НА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ УСТАВЕ

Нарочити облици идеолошких утицаја на анализиране уставе препознатљиви су из оних садржаја који за предмет имају међународне односе и право на самоопредељење до отцепљења. Социјалистичким уставима обећано је и право азила појединцима који се, између осталог, боре за идеале и вредности социјалистичког друштва.

Просечна социјалистичка (комунистичка) држава из времена усвајања Устава СФРЈ спроводи, на међународном плану, политику чија је окосница борба против светског империјализма и подстицање тежњи за националном независношћу (ослобођењем).¹⁵⁶ Неки од устава садрже фразе којима се подвлачи потреба за државним укрупњавањем

¹⁵² Алжир 27.

¹⁵³ Румунија 13 т. 3.

¹⁵⁴ Бугарска 52.3.

¹⁵⁵ „Предузећа ратних злочинаца и активних национал-социјалиста одузимају се и постају јавна својина”, а исто важи за „приватна предузећа која су у служби ратне политике” (ДРН 24.3).

¹⁵⁶ Алжир Преамбула 7 т. 3.

на основу раније постављених идеолошких, географских, етничких, или мешовитих основа. Тако, Алжир „чини саставни део Арапског Магреба, арапског света и Африке”,¹⁵⁷ а Бугарска се заснива „на сарадњи и помоћи [СССР] другим државама са социјалистичким друштвом”, те „на подршци међународног комунистичког и радничког покрета и свих прогресивних снага света”, док је један од основних принципа на којима је држава заснована „социјалистички интернационализам”. Држава „припада светској социјалистичкој заједници, која је један од главних услова њене независности и општег развоја”.¹⁵⁸

Социјалистичка држава поштује сувереност и једнакост других држава и не меша се у њихове унутрашње ствари, поштујући начело мирног решавања међународних спорова.¹⁵⁹ По једном експлицитнијем решењу, „ниједан грађанин не може да учествује у оружаним радњама које за циљ имају тлачење било којег народа”.¹⁶⁰ Држава „штити социјалистички систем против подривачких елемената у земљи и иностранству” и „уједињује се са социјалистичким земљама и народима света који су супротстављени империјализму, у складу са начелима марксизма и лењинизма и активно подржава и охрабрује њихово национално ослобођење и револуционарну борбу”.¹⁶¹ У уставима се помиње и *конкретни историјски непријатељ*, уз подсећање на „отпор америчкој агресији и помоћи Кореји”, те „сузбијање контрареволуционара”.¹⁶² У упоредном уставном праву (чак и из историјске перспективе) јавља се сасвим редак захвални спомен у част *војске друге државе*. Наиме, „Кина је већ изградила неразрушиво пријатељство са великим [СССР] и народним демократијама”.¹⁶³ Слично томе, „Славна армија [СССР] ослободила је нашу земљу јарма немачких фашиста”.¹⁶⁴

157 Алжир 2; слично (за политичке претензије арапског народа: Сирија 1.3).

158 Бугарска Преамбула 9–10, чл. 5 и 12.

159 Бангладеш 25; слично: Бурма Преамбула 12 и члан 26.

160 ДРН 5.

161 Северна Кореја 11 и 16.3.

162 Кина Преамбула 2.

163 Кина Преамбула 6.

164 Мађарска Преамбула 1.

Недовољно јасно решење на плану права на самоопредељење до отцепљења садржаног у Уставу СФРЈ (члан 1. Главе I. VII. Уводног дела), јавља се, у спецификованијим облицима, и у другим социјалистичким уставима. Уставом је призната „непорецивост права на самоопредељење до отцепљења” и поштована „сувереност сваке од нација и њено право да слободно за себе створи начин и облик свог националног и државног живота”.¹⁶⁵ На ово упућује и тврдња да је реч о „добровољној федеративној држави” као „одговарајућој потврди права на самоопредељење и једнакост”,¹⁶⁶ пошто је Чехословачка „савезна држава двају једнаких братских народа, Чеха и Словака”.¹⁶⁷ Старији и утицајнији уставни модел поручивао је да је СССР „савезна држава, заснована на добровољном удруживању совјетских социјалистичких република, које имају иста права”, при чему свака од чланица има „суверено право” да се отцепи од федерације.¹⁶⁸ Насупрот томе, у Кини су „националне аутономне области неодвојиви делови” државе.¹⁶⁹

У социјалистичким системима формално зајемчена основна права и слободе постојала су, али су била праћена и важним ограничењима. Темељна права допуштају грађанину „да се развије и складно испуни у оквиру заједнице, у складу са интересима земље и жељама народа”,¹⁷⁰ с тим да „нико не може својим правима и слободама (...) да се служи да би угрозио (...) социјалистичке тежње народа (...)”.¹⁷¹ На-лик томе, „права и слободе не могу да се уживају на штету друштвеног интереса”,¹⁷² а грађани могу да „слободно врше

165 Чехословачка Преамбула 4. У члану 1. став 2. помиње се да је држава чешке нације и словачке нације „заснована на праву сваког од њих на самоопредељење”. Уз то, држава је „израз воље двеју суверених нација (...) да живе у заједничкој сувереној савезној држави” (став 3).

166 Чехословачка Преамбула 5. Добровољност ступања у федерацију помиње се и у: 1.2.

167 Чехословачка 1.1.

168 СССР 13 и 17.

169 Кина 3.4.

170 Алжир Преамбула 12.

171 Алжир 22.

172 Бугарска 9.2.

било који позив који држава допушта у оквиру социјалистичке економије”.¹⁷³ Јемчи се право на слободу мишљења, савести и вероисповести, али „држава може да усвоји законе у интересу радног народа или закона и поретка”. Слобода говора слобода и изражавања јемче се „у мери у којој њихово уживање није у супротности са интересима радног народа и социјализма”. Уз то, „допушта се” да грађанин поседује имовину, „која је стечена његовом марљивошћу и физичким и духовним доприносом”, али, *ипак*, „у оквиру социјалистичког економског система”.¹⁷⁴

У уживању права и слобода грађанин „мора да се уздржи од подривања” – између осталог – „суштине социјалистичког система”¹⁷⁵ и дужан је да поштује „радну дисциплину и локалне прописе усвојене у сврху изградње социјалистичког друштва”, те да „ефикасно испуњава дужности које држава може да му повери”.¹⁷⁶ Кажњива је злоупотреба слободе изражавања која се састоји у „бојкоташкој агитацији (*Bojkotthetze*) против демократских установа и организација”, или „убилачкој агитацији (*Mordhetze*) против демократских политичара”.¹⁷⁷ Уз то, „држава забрањује капиталистима да се упусте у противправне радње којима се повређује јавни интерес, узнемирава друштвено-економски поредак, или подрива економски план државе” и „укида политичка права феудалним велепоседницима и бирократским капиталистима на одређено временско раздобље”.¹⁷⁸ Држава јемчи *право азила* странцима који су прогоњени због „дела која су учинили у корист демократије”¹⁷⁹ (Устав СФРЈ у члану 202. каже: због „залагања за демократске погледе и покрете”), због „заштите интереса радника, учешћа у народноослободилачкој борби, прогресивних политичких, научних и уметничких активности”,¹⁸⁰ зато „што бране интересе радног народа, штите

¹⁷³Бурма 148 т. „б”.

¹⁷⁴Бурма 156 т. „а”–„б”, чл. 157 и 161.

¹⁷⁵Бурма 166 т. „б”. У исту сврху, држава може да усвоји и конкретан закон, који сам уставописац карактерише као „превентивни” (167. 1–2).

¹⁷⁶Бурма 168.

¹⁷⁷ДРН 6.2.

¹⁷⁸Кина 10.3 и 19.2.

¹⁷⁹Албанија 36 (слично: Конго, 15).

¹⁸⁰Бугарска 65.

борбу за друштвени напредак”,¹⁸¹ односно због „борбе за мир и демократију, националну независност и социјализам”.¹⁸²

ЗАКЉУЧАК

Устави социјалистичких и комунистичких држава који су били на снази у тренутку усвајања последњег социјалистичког југословенског устава деле многобројне сличности. Ово је сасвим предвидиво, с обзиром на то да је политичка, идеолошка, али и уставноправна матрица на којима је темељена њихова садржина потекла из два извора: идеологије коју политичка теорија оцењује као комунистичку или социјалистичку, као и уставног оквира успостављеног 1937. године усвајањем Устава СССР. И Устав СФРЈ *mutatis mutandis* прати сличан модел, уз одступања која су проистекла из налога за конституционализацијом самоуправљања као аутентичне подврсте социјалистичког уређења, примењене само у Југославији.

Сви анализирани устави одликују се и својим номиналним карактером. Они представљају „умивену верзија реалности”. Реч је о доктринарним документима, заснованим на већ утврђеним начелима који, у складу са утврђеном идеолошком матрицом, важе без преиспитавања. Они обилују претенциозним формулацијама заснованим на аксиоматичним исказима, који су сами собом истинити и који се не доказују. Уставна начела и конкретне норме које се односе на демократију и заштиту основних права и слобода, укључујући и она политичке природе, у пракси су испојили врло мало назнака ефективне животности. На појединим местима устави – уз разноврсне локалне варијације – обавештавају читаоца о томе да су њихови доносиоци свесни „чињенице” како је историјска револуционарна борба за социјализам текла и како наведени модел уређења тек има да напредује, на националном и међународном плану. Као што је реч са Уставом СФРЈ, њихова је нарација апологетична према искључивим

¹⁸¹ Пољска 75.

¹⁸² Северна Кореја 66.

и неупитним идеолошким обрасцима, чији се исходи огледају у успостављању (консолидовању) једнопартијске владе, социјалистичке привреде и испразном прописивању каталога права појединца.

Као „најмлађи” од анализираних устава, и последњи устав социјалистичке Југославије следи и праксу употребе израза којима се може одрећи подесност у контексту највишег формалног извора уставног права. Испуњавајући готово све критеријуме *уставној жанри* у оквиру којег се јавља, Устав СФРЈ уклопио се у идеолошку матрицу којима је остварен покушај да се представи да социјалистичка друштва почивају на унутрашњој кохезији (радног) народа и становништва у целини и на чврстим темељима, уместо на све рушевнијим бедемима, као што ће показати даља судбина уставности највећег броја тадашњих социјалистичких и комунистичких држава, као опције која је изгубила сваку политичку и уставноправну уверљивост. Иако, природно, нема потпуног поистовећивања са раније усвојеним упоредним примерима, може се рећи да се Устав СФРЈ у овом смислу уистину нашао у „правом друштву”.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Нешковић, Радомир. 2013. Недовршена држава: Политички систем Босне и Херцеговине. Сарајево: Фондација Friedrich-Ebert Stiftung.
- Николић, Павле. 1991. Уставно право. Београд: Службени лист СФРЈ.
- Петров, Владан. 2022. Уставно право. Београд: Правни факултет универзитета у Београду.
- Радојевић, Мијодраг. 2004. Српски устави од 1835. до 1990. године са уставима Краљевине СХС и Краљевине Југославије. Београд: Граматик.
- Tsekov, Aleksandar. 2023. „Bulgarie.” *Annuaire international de justice constitutionnelle* XXXVIII (2022): 213-234. doi: <https://doi.org/10.3406/aijc.2023.3077>.
- Фира, Александар. 1981. Уставно право. Београд: НИГРО „Просветни преглед”.
- Hayden, Robert M. 1992. The Beginning of the End of Federal Yugoslavia: The Slovenian Amendment Crisis of 1989. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, 1001 (1992).

Vladimir Mikić*

Institute for Comparative Law, Belgrade

THE CONTENT OF THE 1974 CONSTITUTION OF THE
SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA
COMPARED WITH THE CONSTITUTIONS OF OTHER
SOCIALIST AND COMMUNIST COUNTRIES

Resume

The subject of the paper is a historical-comparative legal analysis of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in comparison with the constitutions of nearly twenty socialist and communist countries that were in force at the time of the adoption of the last Constitution of Yugoslavia. A comparison is based on the topics of state structure and organization of government, the holder of sovereignty, the constitutional position of the single permitted political party, formally guaranteed basic rights and freedoms, as well as the structure, systematics and textual scope of the constitution. As one of the more authentic features of socialist constitutions, the scope of penetration of ideological patterns into the constitution is also put to analysis. The aim of the paper is to search for similarities and significant differences between the 1974 Constitution and relevant constitutions of states with systems based on similar ideological and political foundations, from the Soviet Union, China and Cuba, to the socialist countries of Eastern Europe, to selected Asian and African socialist countries.

Keywords: the 1974 Constitution of Yugoslavia, Constitutionalism of Yugoslavia, Socialist Constitutionalism, Communist Constitutionalism.

* E-mail address: v.mikic@iup.rs, mikic.vlada@gmail.com; ORCID: 0009-0001-8706-4175.

ПОЛА ВЕКА УСТАВА ИЗ 1974. ГОДИНЕ – ИЗМЕЋУ МИТОВА
И ПРОШЛОСТИ, *тематски зборник радова*, приредили: Мијодрaг
Радојевић, Петар Матић и Владан Станковић | Издавач Институт
за политичке студије, Београд | За издавача Миша Стојадиновић,
директор | Дизајн Мирко Трбусић | Техничко уређење Миодрaг Панић
| Штампа Штампарија *Донаић граф*, Београд | Тираж 50 | Београд,
2025 | www.ips.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.4(497.1)"1974"(082)

ПОЛА века Устава Социјалистичке Федеративне
Републике Југославије из 1974. : између митова и
прошлости : тематски зборник радова / приредили
Мијодрaг Радојевић, Петар Матић, Владан Станковић.
- Београд : Институт за политичке студије, 2025
(Београд : Донат граф). - 594 стр. ; 29 cm

"Тематски зборник радова објављен је у оквиру
пројектних активности Института за политичке
студије у Београду и након научне конференције
'Пола века Устава СФРЈ из 1974. године', одржане 25.
и 26. септембра 2024. године у Београду.--> прелим.
стр. - Тираж 50. - Стр. 9-13: Предговор / Мијодрaг
Радојевић, Петар Матић, Владан Станковић. -
Белешка о ауторима и уредницима зборника: стр.
581-590. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7419-418-8

а) Југославија (1945-1992) -- Устав 1974 -- Зборници

COBISS.SR-ID 168633865